

I. Úvod

KRAJINA A REVOLUCE

Hrdé a zkratkovité soudy: „Neolitická revoluce!“, „Vědecko-technická revoluce současnosti!“, „Kulturní krajina a její moderní devastace!“ – Na druhé straně jistě není náhodou, že se v podobných pojmech o historickém vývoji často uvažuje a že se takto běžně vnímá. Nezbývá, než se s tímto přístupem smířit a pokusit se jej kultivovat. Přijmout ho za svůj a důsledně používat, až se z paušalizující rétorické pomůcky stane klíčovým úhlem pohledu. Dříve však je nutné jej problematizovat, abychom věděli, s čím vlastně zacházíme. Zkusme to.

I. Opravdu krajina?

Lidé nejlépe fungují v měřítku, které je spíše malé. Přirozená zkušenost roste z důvěry ve věci kolem nás a táhne k měřítku lokálnímu a krátkodobému; má dobré důvody příliš nedůvěřovat velkým a abstraktním čtecím rámcům, a z toho pak vznikají potíže s překonáváním hranice mezi velkými a malými měřítky. Platí to v prostoru i v čase. Nejprve tedy k prostoru: „*A za tím Divokým lesem?*“ zeptal se Krtek. „*Tam, kde je všecko modré a kalné, tam je vidět nějaké pahrbky – nebo snad ne? A jakoby kouř měst – nebo jsou to jenom mraky?*“ – „*Za Divokým lesem je daleký svět,*“ odpověděla Krysa. „*Ale to se nás netýká. Ani tebe, ani mne. Nikdy jsem tam nebyla a nikdy tam nepůjdu. A ani ty ne, máš-li všech pět pohromadě. Buď tak laskav a nikdy se o tom nezmiňuj...*“ (Grahame 1908).

Právě něco podobného o rozhraní mezi něčím blízkým a cize vzdáleným nám říká slovo krajina. Snadno to rozluštíme. Krajina je území vymezené svými kraji, které od nás ke svým krajům ubíhá, vzdaluje se mimo dosah, je to území na kraji. A tím se také ocitá na kraji zájmu. Ne mimo něj, ale právě na jeho okraji; krajina je nám vzdálena a tvoří kontext toho, co je nám blízké a čemu zprvu krajina neříkáme. Já, my, naše chalupa, ves, naše humna... inu a za humny, tam už je širý kraj. Tak vypadá pohled, k němuž lidé obvykle tihnou. Je to pohled

klasický, tradiční, přirozený. V té přirozenosti je i jistá agresivita moudrých a dobrosrdečných Krys vůči možnosti navykou perspektivu překlomit. Je to možnost získat novou zkušenost změnou měřítka. Možnost vydat se do krajiny a z onoho modrého a kalného pahrbku, který se ukáže být vysokou horou, uvidět pod sebou neobvyklou krajinu, jejíž součástí je najednou naše ves: hrst matných světél v dálce soumraku. Je to možnost pochopit, že krajina je kupodivu všude.

Tímto překlopením perspektivy vznikly náhledy, které začaly krajinu tematizovat samu o sobě. Prvně krajinomalba: co bylo před jejím vznikem jen pozadím scény, stalo se najednou hlavním tématem obrazu. A posléze věda o krajině.¹ Také tento text je založen na předpokladu, že krajina opravdu existuje, a to v poměrně silném smyslu; asi takovém, v jakém existují její velkoplošné složky, třeba les, řeka nebo město. Oproti onomu tradičnímu pohledu se předkládaný přístup liší ve třech zásadních ohledech:

Krajina pro nás neznamená okolí, nýbrž to hlavní. Důsledkem je něco, co by bez tohoto vysvětlení mohlo vzbudit pohoršení: Humanitní tradice se musí při čtení těchto textů smířit s tím, že člověk nebude hlavním hrdinou děje, ale jen jedním z atributů krajiny, třebaže významným (ale zas ne nějakým vládcem či správcem, dokonce ani měřítkem všech věcí). Krajina pro nás nebude znamenat prosté okolí, kulisu či jakousi – jak pěkně říkají historikové – arénu dějin. Přírodovědná tradice se zase musí smířit s tím, že podstatou krajiny pro nás nejsou ani objekty, z kterých se skládá, ani toky hmoty a energie, které ji integrují, ani příroda více či méně poškozovaná lidmi. Konceptuální rámec kulturní krajiny má tedy ambici nebýt nějakou vlivologií nebo nezávaznou fazetou („dějiny Evropy z hlediska plemen drůbeže“), ale zásadním paradigmatem.

Lidé² – krajina: vztah není jednosměrný. Donedávna také vládlo mínění, že krajina, aspoň ta kulturní, je výsledek lidských aktivit. Možná, že

1) Pomiňme pro tento okamžik, že tato věda je tak široká a mnohotvárná, že ani nemá jméno, a její tematická šíře pak bývá dobrou příležitostí schovávat sem skoro cokoli, čím se pojem krajiny zhusta degraduje v bezobsažnou bublinu a sama věda o krajině v systemizovanou živelnou na volné téma.

2) Rozšířený zvyk je používat pro lidi různá zástupná abstrakta jako je člověk (Člověk), společnost, lid, lidstvo, etnikum, kultura apod. Tyto opisy mají ukazovat, že jde o něco víc a o něco

aspoň implicitně takto leckdo uvažuje dodnes. Ten jednosměrný vztah by znamenal, že člověk je aktivní tvůrce, kdežto příroda pasivní objekt-produkt. Dnes, z pohledu obecné ekologie a evoluční biologie, je vztah člověka a přírody koevolucí, tedy vývojem, během něž se aktéři vzájemně přizpůsobují a ovlivňují zpětnými vazbami. Stejnou měrou, jakou člověk měnil prostředí, nutilo jej prostředí k novým strategiím. Kulturní krajina je tedy svého druhu lidským artefaktem a zároveň prostředím aktivujícím člověka k určitému stylu vztahování. Znáмым příkladem je souvislost obyvatel s rázem příslušné krajiny: žírná Haná je dílem Hanáků, ale žírní Hanáci jsou produktem Hané, stejně spolu souvisí Valašsko a Valaši, ale i Kalahari si utváří své Křováky a sama se jim podřizuje, a podobné je to s městy a jejich obyvateli, propojenými kulturním a ekonomickým prostředím. To, co je v nás lidského, je způsob, jak utváříme to mimolidské (Cílek 2002). Nevíme-li tedy, jak vypadala pravěká kulturní krajina a jaké byly lidské zásahy, které ji vytvářely a udržovaly, těžko chtít něco soudit o lidech v ní.

Krajina je vždycky celá.³ Jde o problém redukce. Hřích, proti němuž zde kážeme a který chceme vymítat, jest zakazovat si předem některé kontexty a jiné s touž pečlivostí preparovat ku zkoumání. A posléze tvrdit (zejména s pomocí mocenských prostředků), že se právě vědecky dokázalo, že zrovna vybrané kontexty jsou zásadní, kdežto ty předem zavržené jsou nepodstatné, případně ani neexistují. Jistě, takto je možné zacházet s pokusným potkanem: když ho správně reduktivně ošetříme (nechtějte vědět jak, spanilomyslná čtenářko), tak zjistíme, že žádné chování čili etologii nemá (přesněji, už nemá) a všechno to jsou (byly) jenom reflexy. Něco podobného je ovšem možné provádět i s krajinou. Výsledky jsou podobně bizarní. Častý způsob reduktivního zacházení s krajinou je ten, že ji rozložíme na složky a pak tvrdíme, že krajina není nic než součet těchto složek. A když posléze začne být evidentní, že Šumava není jen tak obyčejný součet žuly, smrků, kůrovce a Karla Klostermanna, dosadíme tam metafyzická zaklínadla (komplexita, stabilita,

obecnějšího, než jen o pouhé obyčejné lidi. V mnoha zvláštních kontextech je to zcela na místě, jindy však jde o hauzírování s rétorickou veteší nebo o eufemismus k zastření nehezkyých dojmů ze syrové reality některých lidských aktivit. V celé publikaci se tedy snažíme dosti důsledně rozlišovat, kdy jde skutečně řeč např. o člověku jakožto biologickém druhu a kdy stačí mluvit prostě jen o lidech.

3) Přesně tak, jako den je vždycky celý. S Occamovou břitvou si můžete tak akorát podřezat žily.

zpětnovazebné vztahy...), a pak už můžeme být opět spokojeni, jak jsme to věrně popsali. Naopak ovšem jsou i redukce, které už nečiní při výkladu potíží, například mapa, o níž každý ví, že není územím, ale jeho obrazem, navíc neobjektivním (oproti letecké fotografii), a čitelným jen zasvěcenému (a ne třeba včele), a ještě navíc jen jedním z možných obrazů.

Reduktivní pohledy jsou samozřejmě nutné, protože jinak bychom se museli omezit na rafinované konstatování, že krajina je krajina. Ale redukuje-li, musíme vždy vědět, čeho všeho jsme se tou redukcí zbavili a jaké má ona redukce důsledky.

2. Opravdu kulturní?

Co má znamenat ona kulturnost v pojmu kulturní krajina? Potíže jsou hlavně s vymezením okrajových podmínek, tedy s tím, co vše má ještě smysl za kulturní krajinu pokládat, a takovou otázku nelze obejít výmluvami, že je to relativní a smluvní, že se tu jedná o kontinuální variabilitu, extrémní případy jsou jasné a vše ostatní naopak lhostejné apod.

Musíme se tu zásadně distancovat od dvou častých názorů. Podle jednoho je kulturní krajinou cokoli, kde se jen vyskytne člověk, a tedy i lidská kultura. Podle druhého je zase krajina tím kulturnější, čím méně je v ní přírody a naopak. Oba názory jsou si bližší, než se zdá. Oba problém kulturní krajiny spíše obcházejí jako podivný mezipřípad mezi ideálem věčného pralesa bez lidí a ideálem věčného města bez filodendronů. Navíc oba hrubě podceňují roli přírody v krajině – buď tím, že ji zcela ignorují, anebo tím, že ji přepíší na „doplňk lidského vlivu“. Důsledky obou přístupů jsou komické jen do té doby, než je někdo vezme vážně a začne z nich v rámci hry na životní prostředí vyzovovat praktické závěry.⁴ Výsledné hypotézy nemůžeme ani v nejmenším brát

4) Potíž prvního pojetí tkví v tom, že za kulturní krajinu můžeme považovat téměř cokoli.

Opuštěný ostrov se změní v kulturní krajinu v momentě, kdy vlny vyvrhnou na pláž poloutopeného Robinsona. Člověk dnes přímo nebo nepřímo ovlivňuje celý svět, včetně plání Antarktidy či mořských hlubin, čímž jsme problém kulturní krajiny v tomto pojetí okamžitě vyřešili, protože nám vzápětí uhyne na pojmovou inflaci. Druhý přístup zase od přírody očekává, že bude s kulturou hrát žravou dámu. Pak by kulturní krajina byla jen trapnou patovou situací. Když posečete dosud zarůstající louku, přidali jste kulturu, takže chudinky přírody tu teď asi bude méně. Když se zachováte zvláště nectně a zle se opivše, upadnete ztrášení v mráкотné halekání, zbavili jste se nánosu kultury, což je zřejmě velmi ekologické, protože se takhle hezky

vážně – dostávají k sobě jevy a krajiny zásadně odlišné a separují jevy blízce příbuzné. Zkrátka to nefunguje.

Východiskem našeho přístupu je, že kulturní krajina patří mezi jevy z pomezí přírody a kultury. To znamená, že ji lze vidět dvěma odlišnými způsoby, podle toho, zda na ní zdůrazníme aspekt přírodní nebo kulturní. Oba tyto aspekty na sobě nezávisí, jeden nelze z druhého odvodit. Ačkoli totiž často pozorujeme negativní korelaci kultury a přírody, není každá přírodně bohatá krajina nutně bez výrazné kulturní dimenze, a ne každý nárůst kulturních vlivů s sebou nese degradaci přírody. Naopak právě ty nejtypičtější součásti kulturní krajiny jsou zároveň propracovaným kulturním artefaktem i plnokrevnou přírodou. A důležité je, že obě složky jsou provázány tak silně a v tolika úrovních, že je těžší dokážeme plně separovat. Optimální kulturní krajinu zpravidla poznáme na první pohled: člověk a příroda se tu doplňují a výsledek je barvitější, než pouhá příroda či pouhá kultura. Takové je skoro vše, co v typické kulturní krajině venkova vidíme. Kulturní tj. obhospodařovaná louka je gruntovní přírodou s esencí přírodní rozmanitosti, a zároveň kulturním produktem, který by bez lidí nevznikl (viz zavlékání druhů, management a jím podmíněné dědičné modifikace vlastností rostlin aj.). Podobně to platí pro louky, rybníky, lesy, pole (úplná převaha přírody v lesích je stejně zdánlivá jako úplný diktát kulturního vlivu na poli), ale i celé krajinné mozaiky. A na druhé straně jsou i organismy, jejichž současná podoba a chování vyrostly z koexistence s lidskými aktivitami (a koneckonců je to i člověk s asymetrií robustního, ryze přírodního základu, komplikovaně propojeného se subtilní, nicméně krajně výraznou kulturní nadstavbou). To také znamená, že přírodu nelze z krajiny nikdy úplně vystrnadit kulturou, a že přírodnost krajiny nelze měřit omezením průměrného lidského vlivu.

Dimenze kulturní a přírodní jsou si blízké, nikoli zásadně odlišné, nesrovnatelné či protichůdné. Jejich společným jmenovatelem je

vracíte k přírodě. Nápadné je, jak se tato pojetí brání rozlišovat kvality: Kultura je prostě šmahem všechno jen s tou výjimkou, že by to byla příroda. Na jedné straně se pečlivě rozliší, zda po vás hodila šiškou veverka (příroda) nebo pan Veverka (kultura), na druhé straně se podobně hodnotí, zda přírodu nahradíme během tisíce let kulturou (Hradčany), nebo ji pouze hbitě odstraníme (díra v lese po tankovém útoku). Obě vzniklo touž píli bystrých hlav a šikovných rukou, investovala se energie, a tak je to obojí krajina kulturní, či pokud vezmeme v potaz obdobně nízkou úroveň biodiverzity, je obé krajina degradovaná.

diverzita, nikoli síla vlivu, primární produkce, ekonomická síla apod. Kultura je totiž jednou z mnoha složek přírodní diverzity, produktem specializované etologie jednoho hojného druhu obratlovců, souřadným s bobřími hrázení, stádním chováním kopytníků a s individuální technikou kosího zpěvu. Toto hodnocení kulturu nedegraduje, jen ji zařazuje do kontextu a umožňuje, aby byla viděna jinak, než jako cosi výjimečného, nesrovnatelného (v přístupech humanitních), ale také vykořeněného a nebezpečného (v přístupech přírodovědných). Kultura je běžně zavedena jako vše, co člověk činí, a objevuje se všude, kde se lidé vyskytnou. To však samo kulturní krajinu nezakládá, stejně jako přítomnost písku ještě neznamená krajinu písčitou. Malé ovlivnění člověkem neznamená nic, a připomeňme hned, že malým ovlivněním je třeba i založení obrovského lesního požáru (z hlediska kulturní diverzity jev nepatrný; ostatně co svedou sirky, dokáže blesk také).

Je zřejmé, že hledat jakousi elementární kulturní krajinu ve stavu zrodu je něco jako chtít se dovědět, kolik stromů je potřeba, aby už to byl les. Přesto se pokusíme trochu specifikovat, kdy už lidské kulturní aktivity, původně lokální a roztroušené, začnou být tak intenzivní a plošné, aby se kulturnost projevila jako faktor organizující celou krajinu.

Kulturní krajina nezačíná okamžikem, kdy jsme začali ničit či zvelebovat přírodu (to jsme dělali už ve stadiu zcela opičatém; chcete-li to tak nazývat, pak přírodu ničí a zvelebují každý tvor). Až do určité hranice lze v nekulturní přírodě pobývat, exploatovat ji, měnit její diverzitu (dokonce i nevratně, třeba vyhubením nějakého druhu) a doplňovat ji diverzitou kulturní, ale pořád je to snad intenzivní, ale nesoustavná aktivita, která může být kdykoli přerušena a započata jinde. Kulturní krajina začíná *kvalitou* ovlivnění, při níž je už kulturní vklad do krajiny takového rázu, že si člověk rozmyslí prostě jen tak sbalit kufrы a zkusit to znovu o kus dál. V osobních osudech lidí to lze přirovnat k počátku usedlého života se stabilním partnerem (i ten závisí spíše na kvalitě takového života než na počtu kopulací). Kulturní krajina vzniká ve fázi, kdy se strategie trvalého sídlení a soustavného ovlivňování začne vyplácet víc, než strategie kočování a namátkového působení: lidé se rozhodnou raději zůstat a dál kultivovat území, které už kultivovat začali. Tím soustavným ovlivněním nemusí být jen osídlení; představme si lesy se sítí cest a množstvím biotopů pod lidskou kontrolou. Dokud tu převládají místa člověkem pouze evidovaná, případně nesoustavně ovlivňovaná, a menší je podíl míst s pravidelným ovlivněním, půjde stá-

le o krajinu předkulturního rázu; zkulturnění nastává tím, jak z krajinné mozaiky biotopy méně ovlivněné ustupují.

Přitom je významné, že zkulturnění je dlouhodobé a trvá i poté, co přímý vliv ustal – potud má kulturní krajina kumulativní ráz. Klasickým příkladem jsou šumavské lesy, které by bylo hrubým omylem pokládat za čistou přírodu – i přes dekolonizaci či bezzásahový management některých částí Šumavy jsou to lesy kulturní se změněnou druhovou skladbou, přičemž toto dědictví ponese ještě několik nástupnických generací současných porostů – prales nelze zavést jen tak, a zdivočení je spíš pokračováním kultury jinými prostředky než přímočarým návratem k přírodě. Co se jednou zkulturnilo, to se jen tak neodkulturní, ba možná nikdy.

3. Opravdu revoluce?

Nejprve je potřeba ukázat relativitu pojmů. Kupodivu, někdy se strašně těžko vysvětluje, že by fungující pojmy mohly být relativní: „To, co tu berete za revoluci, to byl přece docela kontinuální vývoj!“ – Přitom neexistuje revoluce, o níž by se toto nedalo říci. Pojem revoluce sám o sobě nemůže být diskvalifikován zjištěním, že jeho užití není absolutně platné; takto omezené jsou bez výjimky všechny pojmy. Také nelze chtít napřed definovat, jak velká či rychlá musí být změna, aby už to byla revoluce. Každá událost v čase je zároveň revoluce i pozvolný přechod, proces i náhlá epizoda, zlom i návaznost, kontinuum i diskontinuum, výsledek předcházejícího i východisko budoucího. Záleží jen na úhlu pohledu, na měřítku, na čtecím rámci. Žádný z možných přístupů není a priori správný či mylný, ale zas volba přístupu není lhostejná: musí ladit s tím, co chceme o věci říci. Co víc: nejenže nejde vědecky určit, která perspektiva je správná, nejde ani určit, která je celkově lepší, a konečkonců nejde najít ani takové stanovisko, z něhož určitě uvidíme obojí naráz.⁵

Natura non facit salta – příroda nehopsá. Prý. Jak vlastně plyne čas, a jmenovitě jak plyne v komplexních systémech? Jak vypadá revoluce či

5) Příkladů neurčitelnosti hranic revoluce je mnoho: Velká francouzská revoluce jistě nezačala útokem na Bastilu, ale kdy tedy? Industriální revoluce – ta se táhne dvě století. Přesto i v kontinuu revolučních změn nacházíme výrazné předěly – u revolucí ve společnosti to bývá spíš symbolicky moment pádu jedné vlády a nástupu jiné garnitury. V případě industriální revoluce by to mohlo být zavedení umělých hnojiv nebo vítězství parního pohonu nad zvířecí silou.

katastrofa, jakákoli náhlá změna v měřítku tisíciletí? Co v tomto měřítku znamená ono „náhle“? Nedorozumění, které tu hrozí vzniknout, spočívá v nerespektování měřítka. Určitý dějinný přelom může být v určitém měřítku lépe patrný než v jiném. Co je výraznou revolucí v perspektivě holocénu, nemusí být k rozeznání na úrovni let či století. Měřítko, v němž neuvidíme vůbec nic, je zrovna měřítko velmi, velmi lidské a mnoho revolucí je patrných jen při zpětném pohledu.⁶ Častý je i právě opačný příklad, kdy je revoluční událost zřejmá jen v měřítku lokálním a krátkodobém, zatímco ve větším měřítku se neprojeví. Stává se to v případech, kdy jsou lokální revoluce vůči sobě časově posunuty, takže se v různých územích odehrávají v různou dobu. Vůbec to tedy neznamená, že by nutně šlo o nějakou maličkost, která nemá ve větším měřítku význam. Mnoho lokálních procesů je zcela zásadním přelomem, jen jsou svým rozdílným načasováním skryty, a nahlíženy globálně unikají pozornosti. Příkladem takového děje je propojení kulturních enkláv vedoucí k definitivnímu ústupu přírodních „pralesů“ a ke vzniku silně lidmi ovlivněné, souvislé kulturní krajiny. K tomu došlo v různých částech vnitřních Čech během mladšího pravěku (viz kapitola Plíživá revoluce pravěké kulturní krajiny), přitom ale v různých územích v rozpětí několika tisíciletí. Úsvit, příchod jara či puberty můžeme také podle okolností nazírat jako pozvolný proces i zlomovou epizodu a jejich existenci zpochybňovat tím, že nenastávají všude zároveň.⁷

6) Není proto divu, že naprostá většina krajinných revolucí se svým pamětníkům nejspíš ukázala jen ve výběru dílčích projevů, které nešlo zasadit do celkového rámce. Například někdy v letech 1960–90 prožilo lidstvo jednu z největších sociálních revolucí všech dob (viz kapitola VI), aniž jsme si toho dokázali všimnout. Prostě lidem revoluce protekly skrz prsty. Tím spíš, že o tomtéž ději můžeme podle libovůle prohlásit, že je to úplný převrat i že to není nic nového pod sluncem. Dokonce pak lze vidět zásadní přelom libovolně hluboko v minulosti a ostatní převraty úplně ignorovat. Tohoto rázu je občas se objevující mínění, že jedinou opravdovou krajinnou revolucí byla revoluce neolitická (a před ní narovnáni páteře a vynález mírně propečených bifteků), a pak už se do dnešních dnů nic moc nového nestalo a neděje.

7) Příchod jara je každoroční klimatickou revolucí. Že je to zcela zásadní klimatický zvrat, je vidět z toho, že ho registrují jívny, podběl, kosové, psi, skrřivani, včely, minisukně, a na druhé straně havrani a sněhuláci. Jaro to zkouší, což někdy trvá dlouho, a pak přijde čas, kdy vyhraje. A řekne se: přišlo jaro.

Zkušenost příchodu jara je tak jasná, že je úplně jedno, že ji analytické bryle dokáží rozmazat: včely a jívny dost často naletí na vábníčku teplého odpoledne a vylezou předčasně, na horách to celé běží jindy a jinak než v kraji, také rok od roku je příchod jara jindy a jinak,

V této publikaci vycházíme při zkoumání krajinných procesů z velkého časového a prostorového měřítka, ovšem v podrobnějším pohledu se dostáváme i na úroveň míst a krátkých časových epizod. Tím je dána relativita přístupu a tím se snad i vysvětluje zdánlivý rozpor mezi procesuálním časem velkých měřítek a časem každodenní zkušenosti. Co se ve velkém měřítku projeví jako ostrý předěl v prostoru nebo v čase, rozpadne se, nazíráno zblízka, v mozaiku dílčích jevů a příběhů.

A ještě jednu relativizaci zde musíme učinit. Bude se opět týkat měřítka, tentokrát měřítka významnosti lidských aktivit. Při zvětšení časového měřítka je vše, co v této publikaci popisujeme, instancí obecnějších procesů.⁸ Holocén je jen jeden z interglaciálů čtvrtohor a sama jejich periodicitu je rovněž sérií revolucí, a to mnohem dramatictějších a globálnějších, než jsou změny vyvolané lidmi. Člověk je jeden z organismů obývajících krajinu a kulturní krajina je, jak se říká, jeho produktem, vzniklým jeho přemnožením. Dejme tomu, ale alternativou přemnožení člověka by u nás byly hluboké bučiny, vzniklé přemnožením jiného organismu, totiž buku. Hodnocení faktu, že buk produkuje kyslík a člověk spíše metan a kyselinu máselnou, svěčujeme raději do rukou estétů než ekologů. Tato možnost zahlédnout se v širším, nevýlučném měřítku nemá lidi zbavovat odpovědného vědomí sama sebe, ale ukázat, že naše odpovědnost nemůže být založena na pocitu naší zásadní odlišnosti od zbytku světa. Proč si od nás příroda nepomohla jako pes od blech? Třeba je s námi větší legrace než s bukem.

a navíc když zkracujeme pozorovací interval, zjistíme objektivně vědecky, že příchod jara můžeme připsat třeba jednomu týdnu, ale ne už dnu a natož hodině, z čehož by se mohlo vyvodit, že tedy jaro nepřichází nikdy, anť je subjektivním klamem.

8) Jeden geologický vtíp líčí, jak se potkaly dvě planety: „Jak se máš?“ – „Ani se neptej, chytla jsem lidi.“ – „Z toho si nic nedělej, to zase přejde.“